

ФРАЗОТВІРНА КОНЦЕПЦІЯ О. О. ПОТЕБНІ І ПРОБЛЕМИ ФРАЗОТВОРЕННЯ

У статті проаналізовано погляди відомого вітчизняного мовознавця XIX ст. О. О. Потебні на походження стійких мовних утворень (паремій, фразеологізмів). На думку вченого, фразеологічні одиниці у своєму розвитку пройшли два шляхи: по-перше, ущільнення мовленевої формули, що виникла внаслідок спостережень за відповідними явищами дійсності; по-друге, є результатом компресії байки. Однак, на думку автора статті, важливими для правильного з'ясування розвитку фразеологізму в діяхронному аспекті є також жанр писемної пам'ятки, міжстильове вживання, цілісність функціонування, що виявляється насамперед у реченнєвій синтагматичі, «аномальність» лексичних або граматичних форм, не властивих мові того чи того періоду.

Ключові слова: О. О. Потебня, історична фразеологія, паремія, фразеологізм, семантична структура, образність, жанр, писемні пам'ятки.

Ім'я Олександра Опанасовича Потебні добре відоме науковому товариству філологів України та за кордоном. Ще за життя багато ідей вченого довели свою продуктивність, для вирішення інших у лінгвістиці маємо самостійні напрями і школи. Однак чим далі йде час, тим вагомішою і значущою стає наукова спадщина О. О. Потебні. В україністиці, та й — без перебільшення — у всій славистиці, практично жодне фразеологічне дослідження не обходиться без покликань на праці вченого, у яких авторитетний лінгвіст окреслив сутність утворення стійких мовних одиниць задовго до Ш. Баллі та В. В. Виноградова. Вагомість наукових теорій О. О. Потебні підкреслюють і проведення вже восьми Потебнянських читань (1977–2015), і публікація збірників наукових праць («О. О. Потебня і деякі питання сучасної славістики» (1962), «Потебнянські читання» (1981), «Наукова спадщина О. О. Потебні і сучасна філологія» (1985), «О. О. Потебня і проблеми сучасної філології» (1991), «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті сучасності» (2002, 2005), «О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури» (2004), «Олександр Потебня: сучасний погляд» (2006), «Наукова спадщина О. О. Потебні у слов'янському культурному просторі» (2012) та ін.), і Потебнянська секція на Міжнародному конгресі україністів. У контексті Потебніани виокремлюється й фразеологічний напрям, репрезентований науковими розвідками Р. П. Зорівчак, Л. І. Коломієць, О. А. Майбороди, В. Д. Ужченко¹ та ін.

¹ Зорівчак Р. П. О. О. Потебня та фразеологічне багатство мови // Наукова спадщина О. О. Потебні і сучасна філологія.— К., 1985.— С. 179–189; Коломієць Л. І. Уваги до історичної фразеології у рукописній спадщині О. О. Потебні // О. О. Потебня і деякі питання сучасної славістики.— Х., 1962.— С. 56–65; Коломієць Л. І., Майборода О. А. Наслідуючи традиції О. О. Потебні : Етимологічні пошуки в царині фразеології // Олександр Потебня: сучасний погляд : Матеріали міжнарод. читань, присвячених 170-річчю від дня народження фундатора Харків. філол. шк., 11–12 жовтня 2005 р.— Х., 2006.— С. 140–146; Ужченко В. Д.

Як засвідчують праці О. О. Потебні, одним з основних джерел для його досліджень була жива українська мова. У ній він також шукав витоки багатьох приказок та прислів'їв, які у свою чергу для середини — другої половини ХІХ ст. традиційно вважали предтечею фразеологізмів. Так, з'ясовуючи причини появи синтаксично завершених стійких висловів, учений визначив насправді два шляхи їхньої появи. По-перше, як і Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня вважав, що паремійна одиниця може бути результатом «згущення думки»². Цей процес мовознавець прокоментував на прикладі паремії *суха ложка рот дере, без підпалу дрова не горять* та ін., де довів, що паремією може бути ущільнена мовленнєва формула, яка виникла внаслідок життєвих спостережень за неодноразово повторюваними конкретними явищами. По-друге, прислів'я може виникнути і як результат компресії байки, як наслідок вилучення семантичного екстракту з більшого за обсягом поетичного чи прозового тексту. Тоді, на думку вченого, прислів'ям може бути речення з узагальнювальною семантикою, у якому сконденсована сутність образної ситуації, описаної в байці (наприклад, *куди кінь з копитом, туди і рак із клешню; собака на сні лежить, сама не їсть і іншим не дає*). Поряд з таким підсумковим реченням роль узагальнювальної і водночас образної характеристики ситуації може відігравати й репліка, яку промовляє той чи той персонаж байки, як найвагомійший фрагмент семантики художнього твору. О. О. Потебня наводить приклади байок, з яких таким чином утворилися прислів'я (наприклад, *знає Бог, чиє масло в лампаді горить; кому скоромне, а мені на здоров'я та ін.*). Дослідник акцентував на тому, що в живому мовленні носії часто послуговуються фрагментами прямої мови як прислів'ями.

О. О. Потебні належить розроблення механізму утворення образних прислів'їв: це рух думки не від ідеї до інакомовності, а, навпаки, — у прилаштуванні певного образно-поетичного твору до швидкого, миттєвого пояснення конкретного випадку: «...ці злитовані образи здатні на першу ж вимогу стати загальною схемою сплутаних явищ життя і служити їх поясненням. Вічність байки має свої межі, які теоретично встановити складно, тому що якщо одна з діючих осіб стає незрозумілою, унаслідок того що в самому житті зникає відповідне явище, якщо, можливо, унаслідок цього сама дія в ній стає незрозумілою, то виникає можливість підстановки, заміни цієї особи»³. Щоб образний вислів став прислів'ям, його образ повинен набути інакомовного значення — без цього не буде прислів'я. Тільки тоді вислів може слугувати «готовим присудком до невідомих підметів»⁴, тобто бути знаком типових життєвих явищ чи ситуацій.

Запропонована О. О. Потебнею фразотвірна концепція дозволяє зробити висновок, з одного боку, про шлях виникнення власне фразеологізмів, з другого — про їх структурно-дериваційні трансформації. Еволюцію образних мовних комплексів схематично можна відтворити так: *образний вислів* (що є «згущенням думки» чи узагальненням спостережень) → *інакомовність* (завдяки виникненню асоціацій) → *знак* (паремія, фразеологізм). Поклавши в основу процесу «згущення» семантики вислову, що логічно витікає із закону мовної економії (прислів'я легше включити в контекст, аніж більший текст, фразеологізм — ніж

Екстралінгвальна парадигма фразем у працях О. Потебні // Там же.— С. 128–139; Ужченко В. Д. Олександр Потебня — предтеча української фразеології // Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови.— К., 2007.— С. 32–39.

² Потебня А. А. Из лекций по теории словесности // Потебня А. А. Эстетика и поэтика.— М., 1976.— С. 520.

³ Там же.— С. 485.

⁴ Там же.— С. 488.

прислів'я, слово — ніж фразеологізм), схематично отримаємо таку структурно-дериваційну еволюцію художнього тексту: байка → прислів'я → фразеологізм → слово / фразеологізм.

Прикметно, що сучасні дослідження з фразеології послуговуються переважно цією одновекторністю утворення стійких одиниць. Хоч про те, що можливий і зворотний розвиток, зазначав і сам О. О. Потебня⁵, і майже через століття — В. М. Мокієнко⁶.

Але чи насправді байка була тією відправною точкою, з якої розпочиналося становлення фразеологізму? За даними «Літературознавчого словника-довідника», «байка — це коротке, переважно віршоване, алегоричне оповідання, в якому закладено дидактичний зміст; один з різновидів ліро-епічного жанру»⁷. Не вдаючись до цитування дефініцій, запропонованих шанованими літературознавцями, зазначимо, що в усіх акцентовано і на «педагогічному» аспекті поняття «байка» — повчальному, виховному, тобто байка «спеціалізується» на тому, аби в алегоричній формі вказати на невідповідність дій, учинків суб'єкта загальноприйнятим нормам того або того суспільства чи взагалі на неприпустимість порушення будь-яких ціннісних норм. Таке розуміння можливе тільки за умови спостережень за цими явищами. Цей процес має не обов'язково індивідуальний характер. Індивідуальність виявиться дещо пізніше. Життєва ситуація завжди є відображенням боротьби протилежностей, об'єднаних у два центри — добро і зло. Спостереження за наслідками цієї боротьби, сприйняті індивідуумом чи колективом, перетворюються на образ, знак тієї чи тієї ситуації. Індивідуальне втілення цього образу в байці свідчить тільки про те, що вона є зовнішньою оболонкою для репрезентації внутрішньої форми, якою є власне образ ситуації. Отже, байка як індивідуальний витвір, що є відображенням колективного згущення думки, постає вторинною до образу, таким чином переходячи на інший рівень — абстрактний. Відтак можемо стверджувати, що кожний етнос, проходячи у своєму розвитку різні стадії, спостерігає і створює ніби свій образ такої ж чи подібної ситуації. Байка як художній твір здатна до швидкої трансляції як у просторі, так і в часі. Її акумульована внутрішня форма актуалізує у свідомості етносу процеси засвоєння сутності нової мовної одиниці. Результатом цього в будь-якому випадку стає повна адаптація байки: по-перше, якщо етнос має сформований образ і вербальну його репрезентацію, то відмінність полягатиме тільки в лексичних складниках, що через заміну слів спричинить появу нових вербальних варіантів образу (яскравим прикладом для XVII ст. можуть слугувати байки «Орел і стріла» І. Галятовського та «Дерево і сокира» А. Радивиловського). По-друге, якщо в етносу сформований образ, але відсутня його вербальна репрезентація, то байка стає основою для заповнення лексичної лакуни. У такому випадку отримуємо або калькований вислів, або заміну чужомовних компонентів питомими, що є наслідком практичної конкурентної боротьби між запозиченим і питомим. По-третє, якщо в етносу не сформований образ, байка і лексично, й образно входить у культуру, мову, свідомість того чи того народу, що буває вкрай рідко. Таким чином, колективні спостереження крізь призму індивідуальної майстерності у створенні форми для образу стають джерелом для подальшого розвитку нових мовних одиниць.

⁵ Там же.— С. 515.

⁶ Мокієнко В. М. Славянская фразеология.— 2-е изд., испр. и доп.— М., 1989.— С. 77.

⁷ Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка.— К., 2007.— С. 74.

Аналізуючи різні явища української мови, зокрема й фразеологічні, у контексті «lingua — ethnos», О. О. Потєбня заклав підвалини історико-діахронного вивчення фразеологічних одиниць. У його працях знаходимо яскраві приклади з'ясування генези багатьох стійких мовних утворень різного ступеня фразеологізації. Учений розумів фразеологію в широкому значенні, послідовно ще не розрізняючи прислів'я і фразеологізм. Звертає на себе увагу і той факт, що дібраний О. Потєбнею матеріал для фразеологічного коментування функціонував або в текстах ХІХ ст., або міцно закріпився у фольклорі. Писемні пам'ятки попередніх століть у науковому фразеологічному полі дослідника репрезентовані незначною кількістю. Тому видається актуальним з'ясувати, чи в такому ж напрямку і послідовності відбувалося утворення стійких мовних одиниць, починаючи від перших писемних пам'яток. Слушною, на наш погляд, є думка В. П. Жукова, який зазначав, що «широкому розумінню фразеології певною мірою сприяло розроблення стійких сполучень в історичному плані. Справа в тому, що в писемних пам'ятках давньоруської мови порівняно рідко трапляються стійкі словосполучення, пронизані наскрізною деактуалізацією компонентів. Тому об'єктом досліджень ставали всі відтворювані сполучення (чи речення) незалежно від характеру і ступеня семантичної спаяності безпосередніх складників»⁸.

Справді, для дослідника історичної фразеології найважливіше і найскладніше вичленувати стійке словосполучення з писемного тексту. Мовознавці пропонують ураховувати такі основні критерії: 1) семантична цілісність компонентів (значення фразеологізму не може бути витлумачене тільки на основі значень його компонентів); 2) стійкість (стабільність компонентного складу фразеологізму та структурне закріплення лексем); 3) мінімум двокомпонентний склад; 4) метафоричність (кожний фразеологізм вербально репрезентує образ тієї чи тієї ситуації, закодованої за допомогою переносних значень); 5) можливість набувати системних відношень (фразеологізми вступають у синонімічні чи антонімічні відношення); 6) автоматичне вживання фразеологізму в мовленні; 7) можливість заміни одним словом. Однак наведені властивості в сукупності виявляються не завжди.

З іншого боку, необхідно враховувати труднощі інтерпретації фразеологічного матеріалу, пов'язані з часовим фактором. Названі критерії виокремлення стійких мовних утворень багато в чому ґрунтуються не лише на об'єктивних властивостях таких одиниць, а й на тому, як ці властивості можуть бути сприйняті й потрактовані мовною особистістю. Тому наївно буде вважати, що сучасний дослідник зможе абсолютно адекватно сприймати як сам факт семантичної транспозиції лексико-граматичного складу словосполучення, так і ступінь цієї транспозиції.

Ще Б. О. Ларін, формулюючи принципи діахронного дослідження фразеологічних одиниць, указав на умови, що визначають «закономірність розвитку фразеологічних стереотипів зі змінних (“вільних”) словосполучень». До таких учений зараховував: утрату реалії, семантичне збагачення, утрату подробиць, скорочення вихідного вислову; порушення первинної граматичної структури і навіть зміну граматичної форми вислову⁹. Сформульовані умови свідчать про те, що в основі вивчення фразеологізму Б. О. Ларін, як і О. О. Потєбня, убачав появу образності, ме-

⁸ Жуков В. П. Русская фразеология : Учеб. пособие.— М., 2006.— С. 43.

⁹ Ларин Б. А. Очерки по фразеологии // Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание (избранные работы).— М., 1977.— С. 144–145.

тафоричності. В аспекті діахронної фразеології це дозволяє стверджувати, що постійне вживання словосполучення з цілісним переносним значенням сприяє його стійкості, відтак його можна кваліфікувати як фразеологізм.

Із деяким застереженням необхідно сприймати четверту умову. Це стосується насамперед того, що фразеологія є найстійкішим шаром лексики, деякі фразеологізми беруть витоки ще з дописемного періоду, зберігаючи у своєму складі одиниці з архаїчними формами. На думку Р. М. Попова, ці одиниці утворюють значний пласт у фразеології сучасної російської мови і становлять майже четверту частину її основного фонду¹⁰. В україністиці цей аспект фразеології розробляє А. І. Тимошенко¹¹.

Вагомим аргументом для історичної фразеології є і кількість збережених писемних пам'яток: чим більше таких пам'яток збереглося, чим частіше зафіксована в них та чи та одиниця, тим точніше можна кваліфікувати її як стійку і встановити еволюцію її семантики. Щоправда, тільки аналізу семантики такої одиниці може виявитися замало, тому дослідник має враховувати також жанрову та стильову належність писемної пам'ятки.

Так, у текстах киеворуського періоду активно вживається словосполучення *всѣсти на конь*. Лексикографічні праці («Материалы для словаря древнерусского языка» І. І. Срезневського, «Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.», «Словарь русского языка XI–XVII вв.», «Словарь фразеологических единиц древнерусского языка») підтверджують фразеологічний статус цієї одиниці з розвиненою в ній «воєнною» семантикою. Ілюстративний матеріал дібрано з текстів переважно літописного жанру. І. І. Срезневський наводить ще контексти з пам'яток ділового жанру. Однак у літописних творах киеворуського періоду натрапляємо на різні випадки вживання цього словосполучення, напр.:

«Глѣбъ же *всѣдъ на конь*, поиде с маломъ дружины, бѣ бо послушльивъ ѡцѣю» (ІІ 12, 122–123), «Азь единъ погйбну. И *всѣдъ на конь*, въбрѣде в рѣку, а по немъ вои его» (там же, 130), «Василко же *всѣдъ на конь поѣха*» (там же, 232), «... самъ Издславъ *всѣде на конь* на Стославу к Новоугородоу иде идѣже бѣ Володимиръ» (там же, 332), «... и бы^ѣ к великоу дѣи на вербницю и тоу престависа добрыи старецъ Петръ Ильичъ, иже бѣ ѡца его моужь, оуже бо ѡ старости не можаше ни *на конь всѣсти*, бѣ емоу лѣ^ѣ» (там же, 340) та ін.

Наведені п'ять контекстів демонструють різну семантику і сполучуваність словосполучення загалом та його компонентів. У перших трьох прикладах воно вжите поряд з дієсловами руху (*поиде, въбрѣде, поѣха*), разом з якими дієслівний компонент *всѣсти* в особових формах набуває відношень однорідності, що слугує додатковим підтвердженням уживання лексеми з прямим значенням. Відповідно, це вільне словосполучення, семантику якого можна з'ясувати з прямих значень його компонентів.

Четвертий контекст засвідчує зміни у сполучуваності компонентів аналізованої одиниці. Відсутність дієслова руху впливає на синтаксичні зв'язки лексеми *всѣсти*, яка, маючи при собі залежний компонент *на конь*, не може автономно реалізувати семантики, характерної для дієслова. Отже, можемо спостерігати образні зрушення, які розпочинали фразеологізацію компонентів словосполу-

¹⁰ Попов Р. Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов.— М., 1976.— С. 3.

¹¹ Тимошенко А. І. Фіксація архаїчних прономінативних форм у фразеологічних одиницях української мови // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту : Філол. науки.— Запоріжжя, 2012.— Вип. 1.— С. 436–439; Тимошенко А. І. Архаїчні відмінкові форми іменників у фразеологічних одиницях української та російської мов // Наук. вісн. Криворіз. нац. ун-ту : Філол. студії.— Кривий Ріг, 2013.— Вип. 9.— С. 390–399.

¹² Список скорочень див. у кінці статті.

чення для маніфестації значення «виступати у (воєнний) похід». Тільки в цьому випадку воно комплексно (*всьсти на конь*) може поєднуватися з наступним членом речення *на Стославоу*. Імовірність функціонування словосполучення *всьсти на конь* як стійкого в киеворуський період підтверджують і позамовні чинники, зокрема наявність кінної дружини в кожного князя як швидку реакцію на набіги кочівників.

П'ятий приклад демонструє зворотний порядок компонентів у словосполученні. Проте чи засвідчує він залежність прийменниково-іменникової конструкції *на конь* від дієслівної форми *не можаше всьсти* як компонентів із самостійною семантикою? Це вільне словосполучення, як може видатися на перший погляд, чи стійке? Семантичний та синтаксичний аналіз речення доводить, що підрядна означальна конструкція стосується іменника *моужь*. Одним зі значень цієї лексеми в киеворуський період було «воїн із дружини князя» (СРЯ XI–XVII, 9, 300). Семантичний зв'язок між іменником *моужь* та словосполученням *не можаше всьсти* дозволяє зробити висновок про використання стійкої мовної одиниці.

В Іпатіївському літописі натрапляємо на цікавий фрагмент:

«Изаславъ же то сдумавъ посла брата своего Володимера въ Оутры ко королеви зати своему. И ре^а ему ты ми еси самъ рекль, акоже Володимеръ не смѣтъ головы склонити. И ѿ же есмь Гюрга ис Киева выгналь и Гюрги передо мною бѣгаеть. И Володимеръ пришедь свѣчавса со Олговичи. И погналь ма ис Киева. Ны^а же брате акоже ми еси самъ вѣрекль *полъзи же на конѣ*. Король же то слыша и посла по всеи своеи земли, по свою дружину и по всѣ свои полкы, и тако скупа всю силу свою король и *полъзе на кони*» (ЛІ, 405).

У наведеному контексті словосполучення *полъзе на кони* також ужито без дієслів руху, синтаксичні зв'язки з іншими членами речення засвідчують виникнення особливого керування всієї конструкції, а не покомпонентно. Відтак маємо семантично неподільне словосполучення, що водночас ілюструє лексичну варіантність (заміна дієслівного компонента). У цих же прикладах спостерігаємо і граматичну варіантність: давню форму однини знахідного відмінка іменника *конь*, що збігалася з формою називного, замінено на форму множини знахідного відмінка.

Проте словосполучення не закріпилося в українській мові. Можливо, саме з української території розпочалося розхитування стійкості вислову, компоненти якого так остаточно і не фразеологізувалися. У зв'язку з трансформаційними процесами в мові киеворуського періоду фразеологічні ознаки виявлялися не в системі, що доводять наведені приклади.

Укладачі «Словника старокраїнської мови XIV–XV ст.» у словниковій статті *всьсти* наводять ілюстративний матеріал з пам'ятки кінця XV ст., у якому двічі засвідчено словосполучення *на кони всьсти* / *на кони всести*: «... поведали г(с)древи нашему ... што(ж) везде по всимъ городо(м) и по местомъ кличу(т) и(ж)бы добрые юнаки и люди вси которые доужи *на кони всести* кони бы добрые и зброи де(р)жа(ли) и какъ тепло боуде(т) маю(т) *на кони всьсти* и потягнути» (ССУМ, I, 203). Здавалося, стійка мовна одиниця продовжила своє функціонування в наступний період, підтвердженням чого слугує наведений контекст, де йдеться про воєнні збори. Проте автори не виокремлюють у вислові цілісного значення. Причину втрати стійкості слід шукати в тому, що аналізоване словосполучення вжито в переліку дій, тобто цілісна семантика колись стійкого вислову була розщеплена значеннями однорідних дієслівних компонентів. Хоч одного контексту може бути й замало для такого висновку. Наприклад, укладачі «Історичного словника білоруської мови» це словосполучення кваліфікують як

стійке та ілюструють двома прикладами з пам'яток кінця XV ст. (ГСБМ, 15, 289), укладачі «Словника російської мови XI–XVII ст.» — також та ілюструють прикладами з пам'яток XV–XVI ст. (СРЯ XI–XVII, 7, 287).

Писемні пам'ятки української мови XVI–XVIII ст. фіксують словосполучення *въсѣсти на конь*, однак уже з повною втратою метафоричності, наприклад: «Я(н) Се(д)хове(п)ки(и),... *вси(в)ши на кони с пахо(л)ками ... сам ... за оны(м) боярино(м) его Су(п)руно(м) гони(л)*» (ДМВН, 40), «Вправдѣ, людѣ военній, с *копиемъ всѣдаеть на коня*, а нѣкаторіе и сагайдаки и стрѣли великіе с площиками широкими» (ЛС, 99). Тут цікавим є факт поширення вислову додатковими кваліфікаторами-конкретизаторами, якими виступали детермінанти або неузгоджені атрибутиви, що розщеплювали структурну і семантичну цілісність словосполучення.

Отже, семантичні та синтаксичні зрушення засвідчують процеси метафоризації у словосполученні *въсѣсти на конь*, що спричинило появу цілісного значення в усього вислову. Важливим тут є закріплення як основного варіанта, у складі якого один з компонентів уже для мови киеворуського періоду являв собою своєрідний морфологічний архаїзм — маркер стійкості і форми, і значення. Утворене внаслідок узагальнення спостережень за початком воєнних дій, словосполучення повною мірою не змогло зафіксувати асоціативні зв'язки, відтак не стало знаком для асоціативно-однотипних ситуацій. Незакріплення словосполучення в новій українській мові спричинене, очевидно, й позамовними чинниками, насамперед появою нових родів військ та воєнних тактик з їх відповідними номінаціями.

Як ми вже зазначали, жанр значною мірою впливає на специфіку функціонування фразеологізмів, зокрема на їх кількісне представлення, семантичну варіантність. Наприклад, літописний жанр має свої особливості у фразеологічній репрезентації концепту «смерть». Різні аспекти фразеологічної вербалізації смерті вже були об'єктом дослідження мовознавців. Діахронний аспект цього явища простежили у своїх розвідках О. О. Суховій та І. В. Черевко¹³. Так, О. О. Суховій проаналізувала уявлення людини другої половини XVII ст. про смерть, виокремивши такі групи фразеологізмів, які евфемістично номінують смерть: 1) очікування смерті; 2) процес смерті та поховальний обряд; 3) атрибутика смерті; 4) насильницька смерть і замах на життя; 5) воскресіння; 6) уявлення про існування після смерті¹⁴. Звичайно, у пам'ятках інших жанрів таких груп можна виокремити менше, що зумовлено насамперед специфікою жанру. Аналізовані тексти дозволяють говорити тільки про групу «констатація смерті», яку умовно можна поділити на дві підгрупи: природна смерть, насильницька смерть.

Перше, що звертає на себе увагу, це релігійність східних слов'ян, зокрема українців і білорусів, яка також знайшла відображення у використаних автором фразеологізмах. Це стосується стійких мовних одиниць з компонентами *Бог, душа, світ*. Так, автор, коментуючи смерть Параскеви Полоцької, яка прожила смиренне чернече життя, ужив фразеологізм *богу душу отдати*: «Потом на

¹³ Суховій О. О. Відображення уявлень про життя і смерть у фразеології проповідницького жанру (на матеріалі збірника казань к. XVII ст. Варлама Ясинського) // Укр. мовознавство. — 1997. — № 21. — С. 55–62; Черевко І. В. Фразеологізми з іменниками *Богъ, духъ, душа* в українських пам'ятках XVI–XVII ст. // Українська та діалектна лексика : Зб. наук. пр. — Л., 2003. — Вип. 4. — С. 110–118; Черевко І. В. Фразеологія староукраїнської мови: фрагмент дослідження // Слово і доля : Зб. на пошану Ульяни Єдлінської / Ред. кол.: Я. Ісаєвич (голова), Н. Хобзей (відп. ред.), Г. Дядик-Меуш та ін. — Л., 2005. — С. 171–179.

¹⁴ Суховій О. О. Знач. праця. — С. 56–60.

князств Полоцком зостал Глѣб, сын его, и дочка Параскевия, котрая богу послюбила чистость свою и постриглася в черници в монастыри Святаго Спаса над рѣкою Полотою, в котром мешкала лѣт сѣмь, богу служачи, книги до церкви писала и так *богу душу отдала* свою святую» (ХЛЖ, 23). Як свідчить наведений контекст, фразеологізм стає репрезентантом віри земної людини в Бога-Творця, якому вона після своєї смерті довіряє душу. ФО має позитивну конотацію. За даними «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.» та «Історичного словника українського язика», фразеологізм був активно вживаним не тільки у творах релігійного жанру, але й у ділових текстах (Тимч., ІСУЯ, 844). Також зазначимо, що в його структурі могла виступати лексема *духъ* «душа»: «*Богу духа отдати / отдавати* “умирати”» (СУМ XVI–XVII, 3, 4–5; 8, 235). Із синонімічним значенням, за даними цього ж словника, функціонував фразеологізм *душу богови в руци поручити* (СУМ XVI–XVII, 3, 5), варіант якого А. І. Генсьорський зафіксував у Галицько-Волинському літописі, небезпідставно вбачаючи джерелом появи фразеологічної одиниці *предати душу в руцѣ Богу / предати душу в руцѣ Божии* саме релігійно-християнські уявлення давніх слов'ян¹⁵. У тексті літопису мовознавець на позначення поняття «довірити», яке також імпліцитно присутнє в аналізованій фразеологічній одиниці, виявив словосполучення *вдати в руцѣ, поручити в руцѣ*¹⁶. Однак подальший розвиток цього фразеологізму на слов'янських землях відбувався по-різному. Дані історичних словників польської, з одного боку, та білоруської і російської мов, — з другого, засвідчують, що факультативними у двох стійких мовних одиницях були компоненти *Бог і в руки*: «*dusze oddawać / dać (oddać, podać, wrocić) [Panu] Bogu*» (SP, VI, 184), «*dusze oddawać / dać (oddać, podać, wrocić) w ręce Ojca [Boskie]*» (Chrystusowi, Stworzycielowi)» (SP, VI, 184), «*душу [гѣдоу Богу] давати / дать (предати)*» (ГСБМ, 9, 115), «*душу предати; душу къ господу отдати*» (СРЯ XI–XVII, 4, 386). Це, у свою чергу, дозволяє стверджувати, що сучасний фразеологізм утворився внаслідок контамінації з подальшою конденсацією та збереженням семантично ємнісних компонентів двох фразеологічних одиниць.

Ближче до сьогодення фразеологізм зазнав змін і в порядку компонентів: «*Богу духа отдати / отдавати* “умирати”» (СУМ XVI–XVII, 3, 4–5) → «*Богу душу віддати* “померти”» (Грінч., I, 460) → *віддати / віддавати Богу (Богові) душу* (ФСУМ, 118), де дієслово перемістилося в препозицію до інших компонентів стійкої одиниці.

Уявлення давніх східних слов'ян про те, що існують два світи, відбиває фразеологізм-євфемізм з *свѣтом* *ростатися*: «Того жь часу Голша князь голшанский умерл, зоставивши по собѣ сынов двох, Алгимонта и Миндова. По нем также скоро з *свѣтом* *ростался* брат его Кедрус, перший князь Гедройский, зоставивши сына Гинвила на князствѣ Гедройском» (ХЛЖ, 33). Зазначимо, що автор літопису не використав факультативних уточнювальних компонентів *цей / сей, той / тотъ*, які були характерними для вживання цієї фразеологічної одиниці в українській мові XIV–XV ст.: «*зходити зъ того свѣта*» (ССУМ, I, 409), «*отходити сего (з сего) свѣта*» (ССУМ, II, 111). Таке диференційне займенникове розрізнення успадковано від мови киеворуського періоду (Срезн., II, 821; III, 297). Функціонувала фразеологічна одиниця *отходити свѣта сего* і в давній ро-

¹⁵ Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості).— К., 1961.— С. 167, 195.

¹⁶ Там же.— С. 171.

сійській мові (СРЯ XI–XVII, 23, 136). У сучасній українській мові побутує фразеологізм *зійти з світу* «померти» (ФСУМ, 334).

З іменником *душа* засвідчено фразеологізм *душу виріхнути*: «Року от Рождества Христова 1328. Кгедимин, великий князь, того року от нѣмцов в Прусех забит з ручници и там на том же мѣстцу *душу виріхнул*» (ХЛДЖ, 41). Історичні словники української та білоруської мов цю фразеологічну одиницю кодифікують з різними конотаціями та структурним розташуванням компонентів: *душу виріхнути* «безславно вмерти» (СУМ XVI–XVII, 8, 238), *виріхнути душу* «померти» (ГСБМ, 6, 90). Дослідивши функціонування фразеологізмів з компонентом *душа* в українській мові XVI–XVII ст., І. В. Черевко про аналізоване стійке словосполучення зазначила, що негативного забарвлення йому надає дієслово *виріхнути*¹⁷. Однак у такому випадку логічно постає запитання: чи тільки негативного і чому саме з ним фразеологізм подано у словнику? Адже така фразеологічна одиниця функціонувала і в тогочасній білоруській мові. Можливо, у розпорядженні дослідниці було мало ілюстративного матеріалу і висновок зроблено, виходячи з одного контексту, де, до речі, саме факультативні компоненти, а не стрижневе слово, додають словосполученню негативної конотації. Поданий в «Історичному словнику білоруської мови» контекст із хроніки М. Стрийковського та наведений нами змушують дещо по-іншому підійти до визначення семантики фразеологізму. Так, по-перше, «негативне забарвлення» у стійкому словосполученні нівелює епітет *великий*. По-друге, князь Гедимін славився своєю хоробрістю, умінням вести зовнішню політику в напрямку розширення і зміцнення Литовської держави, підпорядковуючи собі землі білорусів, українців та росіян. У такому випадку «негативне забарвлення» може бути пояснене тільки проросійською орієнтацією автора «Хроніки» (що видається малоімовірним), оскільки Гедимін мав намір приєднати до Литви Псков і Новгород. По-третє, дієслово *вирігати* означає, власне, швидко захисну реакцію організму на надміру чи несприйнятливості того, що потрапило в шлунок. Отже, можемо припустити, що в аналізованому фразеологізмі дієслово вжито з переносним значенням «швидко переміщатися з чого-, кого-небудь». Як відомо, смерть Гедиміна настала внаслідок втрати великої кількості крові, спричиненої пораненням вогнепальною зброєю. Таким чином, семантика ФО *душу виріхнути* — «померти», а додаткових конотацій фразеологізм набуває в контексті. Новою українською мовою словосполучення не успадковане.

Для вербалізації табуйованого моменту фізичного стану людини в літописному жанрі фіксуємо фразеологізми з компонентом *животъ*, що засвідчували факт природної, ненасильницької смерті: «Лаврентий тежь зараз ѣхал до монастыря Лаврентийского, котрого сам збуовал над Немном и там святобливе *живота своего докончил*» (ХЛДЖ, 34), «А Олег резанский также як вчюв о том звитязствѣ, впадши в скорбь велику, по малом времени *живота своего лишился*» (ХЛДЖ, 60). Участь у реалізації значення «померти» бере лексема-антонім *животъ* «життя», яка з такою семантикою відома ще в киеворуський період (Срезн., I, 867). Факультативним компонентом обох фразеологізмів є присвійний займенник *свой*. Основне семантичне навантаження падає на дієслово доконаного виду, яке є центром для реалізації загального значення «завершити щонебудь; позбутися чого-, кого-небудь». Зазначимо, що цей фразеологізм функціонував і в тогочасній білоруській мові: *животъ доконати* (*докончати*) «дожити до кінця, віддати життя, померти» (ГСБМ, 10, 21). Сучасна українська мо-

¹⁷ Черевко І. Фразеологізми з іменниками... — С. 116.

ва зберігає фразеологічну одиницю з компонентом *живит* для констатації факту смерті, зумовленої певними причинами, в основі яких лежать високі моральні риси людини: *класти / покласти життя (живит)* «гинути, захищаючи, відстоюючи кого-, що-небудь» (ФСУМ, 380).

Незважаючи на загальну негативну конотацію цього явища в людському житті, позитивно маркованим у літописному дискурсі є стійке словосполучення *голову положити*:

«Отвѣща же ему Владимир и вси з ним князи: “Праведно сие есть, яко за вѣру святую умирающий от бога воздаяние приемлет вѣчное, и мы *готовы* всѣ на войнѣ той з татарами и *головы свои* за вѣру святую *положити*”» (ХЛДЖ, 47), «“Мы всѣ *готовы есмы головы свои положити* за тебе и за отчество свое, и ты нас поминати будеш в церквах святых и во книги соборныя впишеш в память грядущим народом”. Князь же великий прослезился и рече: “Братия моя, добрии рѣчи ваши, а поневаж на земли почтен естем пред всѣми вами болшею честию, а так того дѣля подобает мнѣ прежде вас за всѣх вас *голову положити*, да прежде вас вѣнец от Христа прииму, благая бо прях от господа, злых не могу терпѣти”» (ХЛДЖ, 55), «Благовѣрный же князь Владимир Андрѣевич, видячи з дубравы, в котрой на засадѣ были, яко много христиан погинуло, а татаре гору берут, не могучи терпѣти таковыя бѣды, мовит Димитрию Волынскому: “Брате Димитрий, что ж ползует наше стояние, и що за користь будет, кому будем помогати, гды до конца наши погибнут. Даймо им помочь, хочай и с нами сами с ними *головы свои положим*”» (ХЛДЖ, 56), «И знову мовит [Димитрій]: “О бодрый наш сторожу Мелику, твоею стражею мы всегда спасохомся, ты своего здоровья, нашего стерегучи, своего не жаловал, *голову свою* за мою *положилес*”» (ХЛДЖ, 58).

Фразеологізм відзначається найбільшою частотністю вживання, що зумовлено жанровими особливостями пам’ятки — детальним описом воєнних кампаній. Цю думку підтверджують інші історіографії, напр.:

«Што все Мьстиславъ обѣдал, и *голову свою* за него *положити готов будучи*, и послал до князя Конрата Мьстиславъ, просячи, абы к нему приѣхаль» (Соф., Хроніка, 324–325), «Индрихъ, пославши о томъ, выѣхаль до Вротиславля, осадил Краковъ своими нѣмьцами, который ему присягли не подавати Кракова Белеславу и *головы свои положити* приѣхаль» (Соф., Хроніка, 333), «Которого Хмелницкий словомъ гнѣва привитавши и плѣнникамъ полскимъ объявивши, иже зъ его Чаплинского причинъ тое кровопролитіе стануло предложивши, заразъ розказаль отгяти ему голову; лечь отпродавивши отъ обозу людского на сторону за версть килко, даби врагъ мира и покою не лежалъ зъ теми шляхетскими трупами, которіи зъ его причини тамъ на Жолтой Водѣ свои отъ оружія козацкого всебѣдственно *положили головы*» (ЛВ, I, 64).

Як стійке виокремлює словосполучення *голову покласти* І. І. Срезневський (Срезн., II, 1106). Укладачі історико-етимологічного «Словника російської фразеології» вказують на функціонування в мові киеворуського періоду багатьох варіантів цієї фразеологічної одиниці й наголошують на стилістичних особливостях її вживання, зокрема в прямій мові: у зверненнях князів один до одного, до дружини, дружини — до князя із запевненнями рішуче захищати місто, князя — врятувати батьківщину, помститися ворогам або загинути¹⁸. На книжність походження та особливості вживання фразеологізму в Галицько-Волинському літописі звернув увагу А. І. Генсьорський, який мотиваційну основу утворення словосполучення вбачав в осмисленні давніми воїнами смерті на полі бою¹⁹. Л. І. Коломієць наголошує, що фразеологізм *голову положити* відомий східним слов’янам здавна й органічно пов’язаний з традицією військового ораторського

¹⁸ Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник.— СПб., 1998.— С. 123–124.

¹⁹ Генсьорський А. І. Знач. праця.— С. 151–152.

мистецтва Русі²⁰. Наведені нами контексти підтверджують думку українських і російських мовознавців про побутування фразеологічної одиниці в прямій мові, а також демонструють факультативність займенника і звичний для української мови XVI–XVIII ст. порядок розташування компонентів фразеологізму — іменник + дієслово. Прикметно також і те, що іменниковий компонент ужито тільки у формі знахідного відмінка, хоч писемні пам'ятки свідчать про функціонування цього стійкого словосполучення з іменниковим компонентом в орудному відмінку (СУМ XVI–XVII, 6, 250; Тимч., ІСУЯ, 549), з яким він успадкований новою українською мовою: *наложити головою, лягти головою* «загинуті, померті» (Грічн., I, 301). У сучасній українській мові фразеологізм продовжує вживатися з іменниковим компонентом у знахідному/орудному відмінку та префіксальними дієслівними дериватами, у семантиці яких є сема «загинуті»: *голову зложити; головою накласти (наложити); голову покласти (скласти)* «загинуті» (СУМ, II, 110).

Відображенням зв'язку між пам'ятками літописного жанру та ділового стилю є наявність у перших стійких словосполучень на позначення різного виду покарань. Одним з таких фразеологізмів у досліджуваних текстах є словосполучення *на горлѣ карати*: «И пришлоѣ указъ его царского величества на Запорожье, жеби тихъ зисковати, хто того посла татарского погромилъ, и *карати горломъ*, а столнику его царского величества Ладижинскому ити в поселствѣ до хана в Крым и тую провадити казну» (ЛС, 93), «Потым Скиргайло и Витолт тягнули до Полоцка, которого за малый час добывши свавольных и tych, которые были причиною той войны, мечем *на горлѣ* и на маетностех *карали*» (ХЛЖ, 66). Укладачі «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» у пам'ятках ділового стилю зафіксували фразеологізм *горла избавити / избавить горла* «позбавити життя, умертвити» (ССУМ, I, 251). За даними «Історичного словника українського языка» Є. Тимченка, лексема *горло* в українській мові XV–XVIII ст. вживалася зі значенням «життя». Лексикограф наводить стійкі іменниково-дієслівні та прийменниково-іменниково-дієслівні словосполучення з варіативним розташуванням компонентного складу, які в зазначений період реалізували значення «загинуті» (Тимч., ІСУЯ, 571–572). Такий висновок роблять Л. І. Коломієць, яка виявила фразеологізми з компонентом *горло* «життя» у пам'ятках ділового стилю XIV–XVI ст.²¹, та І. В. Черевко, яка, крім ділових текстів, виявила ці стійкі словосполучення у творах біографічного та історіографічного жанру XVI — першої половини XVII ст.²² Функціонування фразеологічної одиниці в подальші періоди підтримують насамперед ділові тексти, напр.: «... едень другого *приправиль ѿ го(р)ло*» (ДДГ, 319), «Кгди би синь або дочка о(т)ца або матку свою умислне з(ъ) якої запамяталости забыль, и якимъ колвекъ обичаемъ *о горло приправиль*, тогда таковій не толко *го(р)ломъ быти каранъ*, але и почтивость и вси име(н)я и маетность тратить» (ДДГ, 319). Частотність уживання та варіантність факультативних компонентів позначилися на дериваційних потенціях стійкого словосполучення, результатом чого стало витворення атрибутивно-субстантивної форми фразеологізму, який наявний у діловій документації Івана

²⁰ Коломієць Л. И. Фразеология украинского языка второй половины XVI — первой половины XVII вв. (генезис и стилистическое использование) : Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. — К., 1978. — С. 10.

²¹ Коломієць Л. И. О фразеологических сочетаниях языка украинских актов XIV–XVI ст. // Начальный этап формирования русского национального языка. — Ленинград, 1961. — С. 253–254.

²² Черевко І. Фразеологія староукраїнської мови... — С. 175–176.

Мазепи, напр.: «Теды яко непомалу дивуемся, же такое безправье в той мѣрѣ дѣется, так запобѣгаючи тому, щоб вперед такого в оных лѣсах спустошенья кгвалтовного не дѣялося, от вас мѣти хочем и под. строгим *горловым караньем* приказуем, жебы никто в преречоніи не важился вѣздити и оных вырубовати» (ДІМ, 165–166).

Аналізована одиниця була відома польській, білоруській та російській мовам: *na gardle, gardlem, o gardlo karać / skarać; gardla zbawić (pozbawić)* (SP, VII, 202), *горломъ карати; горла збавити* (ГСБМ, 7, 80), *карати горломъ* (СРЯ XI–XVII, 4, 87). Сучасна українська мова фразеологізм не засвоїла, що зумовлено, очевидно, не стільки втраченою лексемою *горло* значення «життя», скільки заміною такого виду покарання на інший у радянський період. Про функціонування цієї фразеологічної одиниці ще в XIX ст. свідчить ілюстративний матеріал словникових статей у «Словнику української мови» П. Білецького-Носенка: *карати горломъ* «відрубати голову» (Б.-Нос., 104) та у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка: *горлом, на горло скарати* «покарати смертю» (Грінч., I, 313).

Індивідуально-авторським слід вважати фразеологізм *взяти заплату свого округенства*: «Там же Свѣтослав, шики свои розорванны гды направовал, копием от одного литвина зостал на вылиот пробитым, спал с коня и *взял заплату своего округенства*» (ХЛЖ, 66). За даними «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.», іменник *заплата* був полісемом. Із переносним значенням «дія, вчинок у відповідь за заподіяне зло» він входив до складу фразеологізму *давати заплату* «відплачувати» (СУМ XVI–XVII, 10, 150). В аналізованій фразеологічній одиниці автор ніби синкретизує два значення — «загинути безславно» й «отримати покарання за несправедне життя». Цій меті слугують факультативні компоненти — займенник *свой* і полонізм *округенство* «жорстокість, лютість» (Тимч., Матер., II, 40), який є додатковим поясненням-підтвердженням, за що людина високого суспільного стану отримала покарання і залишилася такою в пам'яті нащадків — за власні негідні вчинки. Фразеологізм не успадковано новою українською мовою.

Літописний дискурс засвідчує ерудованість, енциклопедичність історіографів, маніфестантом чого є використання елементів Святого Письма, зокрема стійкого словосполучення *пити горкую чашу*:

«Заплакал и там великий князь, мовячи: “Смотрѣте, братия, починальника своего Пересвѣта, сей побѣдил подобнаго себѣ богатыра татарина, от которого многим было *пити горкую чашу смерти*”» (ХЛЖ, 58), «Отповидѣл ему великий князь: “Ты ми, святой отче, при святых твоих молитвах побѣдих своя враги: твой бо изрядный вооружитель рекомы Пересвѣт побѣдил подобнаго себѣ богатыра от варварския стороны, и гды бы, отче святой, не твой крѣпкий вооружитель Пересвѣт, было бы многим христианом от того убиеннаго им татарина *горкую чашу смертную пити*”» (ХЛЖ, 60).

Джерелом фразеологічної одиниці мовознавці вважають сентенції зі Старого Заповіту *випити гірку чашу, випити чашу до дна*²³, в яких чаша символізує людську долю, сповнену тяжких випробувань. Фразеологізм *горкую чашу пити* функціонував в українській мові XVI–XVII ст. зі значенням «страждати, зазнавати багато горя» (СУМ XVI–XVII, 7, 27). Ускладнення стійкого словосполучення факультативним компонентом *смерть* дозволило авторові реалізувати

²³ Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Знач. праця.— С. 617; Коваль А. П. Спочатку було Слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові.— К., 2001.— С. 216.

контекстуальне значення «загинути». Наведений ілюстративний матеріал засвідчує як частиномовну варіативність факультативного компонента — іменник або прикметник, так і структурно-компонентну — «дієслово + прикметник + іменник» / «прикметник + іменник + дієслово». В обох випадках факультативний компонент стоїть у постпозиції до іменника. У сучасній українській мові продовжує функціонувати фразеологізм *пити* (*випивати, куштувати, скуштувати* та ін.) *гірку* [*чашу*] (*гіркої*) «страждати, зазнавати багато горя, негод» (СУМ, II, 75); *випити* / *випивати* (*пити*) *гірку* ([*повну*] *чашу*, [*повний*] *ківш* [*лиха*], *по повній*) [*до краю* (*до дна*)] «зазнавати багато горя, страждань, клопоту, неприємностей повною мірою; настраждатися» (ФСУМ, 97).

Отже, фразотвірна концепція О. О. Потебні є відображенням поглядів ученого на мовотворчість етносу, тісно пов'язану з його культурою та психологією. Стійка одиниця (паремія, фразеологізм), згідно з дослідженням лінгвіста, наповнена не абстрактно-ідеалістичним змістом, а історичною конкретикою, зумовленою історією народу — носія мови. Підгрунття фразотвірної концепції — виникнення образу на основі спостережень, своєрідне, за словами вченого, «згущення думки». З деякими застереженнями О. О. Потебня пише про ймовірність розвитку стійкого словосполучення з однієї лексеми.

З'ясування генези фразеологічних одиниць має спиратися не на сучасний стан фразеології в широкому розумінні. Потрібно враховувати й інші критерії, якими для досліджень з діяхронної фразеології є жанр писемної пам'ятки, міжстильове вживання, цілісність функціонування, що виявляється насамперед у реченнєвій синтагматичі, «аномальність» лексичних чи граматичних форм, не властивих мові того чи того періоду.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Б.-Нос. — *Білецький-Носенко П. П.* Словник української мови / Підгот. до вид. В. В. Німчука.— К., 1966.— 423 с.
- Грінч. — Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка.— К., 1996–1997.— Т. 1–4.
- ГСБМ — Гістарычны слоўнік беларускай мовы : В 40 вып. / Гал. ред. А. І. Жураўскі ; склад. Т. І. Білізюк і інш.— Мінск, 1982–2010.— Вып. 1–30.
- ДДГ — Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : Зб. документів / Упоряд., автор передмови та комент. В. Й. Горобець; відп. ред. Л. А. Дубровіна.— К., 1993.— 392 с.
- ДІМ — Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. О. Павленко.— К., 2007.— 1144 с.
- ІЛ — Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. — 2-е изд. / Под ред. А. А. Шахматова.— СПб., 1908. — Т. 2.— XVI с.— 938 стб.— 87 с.
- ЛВ — Летопись событий в Югозападной России в XVII-м веке, составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии войска запорожского, 1720.— К., 1848.— Т. 1.— VIII + 454 + 51 + XXX с.
- ЛС — Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник: Хмельницкой, «Краткого Описания Малороссии» и «Собрания Исторического». — К., 1878.— С. 1–207.
- СДРЯ — Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : В 10 т.— М., 1988–1991.— Т. 1–4.
- Соф., Хроніка — *Софонович Ф.* Хроніка з літописців стародавніх / Підгот. тексту до друку, передмова, комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка.— К., 1992.— 336 с.
- СРЯ XI–XVII — Словарь русского языка XI–XVII вв. / Отв. ред. С. Г. Бархударов.— М., 1977.— Вып. 4.— 403 + 2 с.
- Срезн. — *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка.— СПб., 1895–1912.— Т. 1–3.

- ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. — К., 1977–1978. — Т. 1–2.
СУМ — Словник української мови : В 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. — К., 1970–1980. — Т. 1–11.
СУМ XVI–XVII — Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. — Л., 1994–2010. — Вип. 1–15.
СФЕДРЯ — *Васильев А. И.* Словарь фразеологических единиц древнерусского языка. — Елец, 2011. — 394 с.
Тимч., ІСУЯ — Історичний словник українського мови / За ред. Є. Тимченка. — Х. ; К., 1930–1932. — Т. 1. Вип. 1–2. — 947 с
Тимч., Матер. — *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : У 2 кн. / Відп. ред. В. В. Німчук та ін. — К. ; Нью-Йорк, 2003. — Кн. 2. — 512 с.
ФСУМ — Фразеологічний словник української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. — К., 1999. — 984 с.
ХЛЖ — Хроника Литовская и Жмоитская // Полное собрание русских летописей / Отв. ред. Б. А. Рыбаков. — М., 1975. — Т. 32. — С. 15–127.
SP — Słownik polszczyzny XVI wieku. — Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1972. — Т. 6; 1973. — Т. 7.

(Умань)

V. V. DENYSIUK

PHRASING THEORY BY O. POTEBNIA. DIFFICULTIES WITH PHRASING

The given article focuses on the analysis of the views by O. Potebnia, a well-known linguist of the nineteenth century, in regard of the genesis relating to set language formations (the paroemia and the phraseologism). In the scholar's opinion, phraseological units have undergone two ways in their development: firstly, such have tightened the speech formulae as the result of watching respective surrounding phenomena, and secondly, such derive from the compressed yarn. However, following the author's standing, in order to properly clarify development of a diachronic phraseologism it is necessary to turn to the genre of the written resource, inter-stylistic usage, the integrity of operation, which first of all may be traced in speech syntagmatic unithood, so called anomaly of lexical and grammatical forms either or both atypical of a language of that time.

Key words: O. Potebnia, the historical phraseology, paroemia, phraseologism, semantic structure, imagery, genre, written monuments.